

Paulina Trębska

Katedra Polityki Europejskiej, Finansów Publicznych i Marketingu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

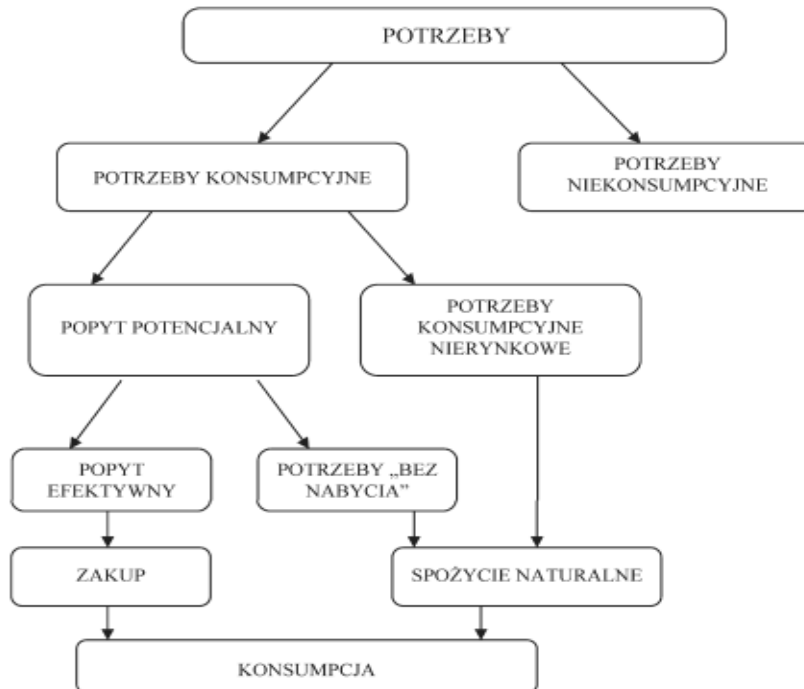
Znaczenie spożycia naturalnego w wiejskich gospodarstwach domowych wyodrębnionych według cech społeczno-ekonomicznych

Wstęp

Pojęcia konsumpcji i spożycia w literaturze ekonomicznej traktowane są jako synonimy. Różnica pomiędzy tymi pojęciami jest jedynie schematyczna, etymologiczna. Konsumpcję możemy zdefiniować jako akt lub proces zaspokajania potrzeb ludzkich przy wykorzystaniu dóbr i usług [Janoś-Kresło 2006]. Jedno z kryteriów zróżnicowania konsumpcji przebiega między społecznością wiejską i miejską [Gutkowska i Piekut 2014].

Potrzeby konsumpcyjne mogą być zaspokajane poprzez dobra i usługi nabywane na rynku albo w wyniku spożycia naturalnego. Spożycie naturalne to część lub całość produktów żywnościowych pochodzenia roślinnego lub zwierzęcego, wytworzonych w gospodarstwie rolnym lub na działce w celu zaspokojenia potrzeb osób w gospodarstwie domowym. Oznacza to, że konsumpcja obejmuje swoim zasięgiem pojęciowym także spożycie naturalne, ale nie mieści się w ramach pojęcia popytu konsumpcyjnego (rys. 1).

Konsumpcja odgrywa bardzo ważną rolę w życiu człowieka, społeczeństw i gospodarki. W ostatnich latach stała się przedmiotem badań i analiz naukowców z takich dziedzin i dyscyplin naukowych, jak: ekonomia, zarządzanie, socjologia, psychologia czy marketing. W Polsce zmiany trendów konsumpcji są szczególnie wdzięcznym obiektem obserwacji, ponieważ konsumenci przeszli długą drogę od niedoboru do nadmiaru produktów w sklepach, aż po obecne trendy związane ze zrównoważoną konsumpcją czy ekologizacją konsumpcji. W nurt zrównoważonej konsumpcji wpisuje się spożycie naturalne żywności pochodzącej z własnego gospodarstwa rolnego i działki [Głowicka-Wołoszyn i in. 2015].

Rysunek 1

Teoretyczne ujęcie związków między potrzebami, popytem i konsumpcją
 Źródło: Grzelak i Gałązka [2011, s. 41].

Szczególną grupą dóbr konsumpcyjnych jest żywność, czyli dobro podstawowe zaspokajające potrzeby fizjologiczne człowieka, ale także potrzeby związane z bezpieczeństwem, przynależnością i szacunkiem. Zmiany w poziomie i strukturze konsumpcji żywności są związane ze wzrostem zainteresowania zasadami racjonalnego żywienia oraz znaczenia potrzeb bezpieczeństwa zdrowotnego żywności. W ostatnim czasie niektóre osoby wręcz powracają do natury, spożywając produkty żywnościowe wytworzone we własnym zakresie ze względu na wartości odżywcze takiej żywności, z powodu dbałości o zdrowie członków rodziny oraz troski o stan środowiska naturalnego i bezpieczeństwo żywności.

Przyczynami wzrostu roli spożycia naturalnego w pokrywaniu potrzeb żywnościowych jest zwiększone poczucie bezpieczeństwa żywnościowego i zdrowotnego, a także poczucie pewnej odrębności i niezależności ekonomicznej [Michota 1999].

Cel i metodyka badań

Celem opracowania jest określenie znaczenia i skali spożycia naturalnego w wiejskich gospodarstwach domowych oraz identyfikacja wybranych czynników determinujących wybór takiej formy zaspokajania potrzeb żywnościowych. W artykule ukazano współzależność między istnieniem spożycia naturalnego a wybranymi sześcioma cechami społeczno-ekonomicznymi badanych gospodarstw. Ponadto omówiono pozytywne i negatywne aspekty spożycia naturalnego dla konsumentów i producentów. Źródłem materiałów empirycznych były własne badania ankietowe. Jako narzędzie gromadzenia materiału empirycznego wykorzystano kwestionariusz wywiadu. Za pomocą losowania celowo-warstwowego wytypowano zbiorowość ponad 1000 gospodarstw domowych zlokalizowanych na obszarach wiejskich w województwie mazowieckim. Badania zlokalizowano w wybranych gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa w 2012 roku. Wybór Mazowsza był podyktowany faktem, iż pomimo że jest to najbogatszy region w Polsce oceniany według poziomu PKB na mieszkańca, to jest najbardziej zróżnicowany przestrzennie pod względem społeczno-gospodarczego rozwoju [Sawicka 2013]. Dokonano także przeglądu literatury przedmiotu. W badaniu wykorzystano współczynnik korelacji Spearmana (ρ), który jest najmocniejszym testem, który mógł być użyty w tym badaniu. Wyniki istotne statystycznie na poziomie $p < 0,01$ oznaczono**. Jeżeli korelacja jest istotna statystycznie, wówczas należy interpretować umieszczony w tabeli z wynikami współczynnik. Może on przybierać wartości od -1 do 1 . Im jest bardziej odległy od 0 , tym korelacja jest silniejsza. Wartości dodatnie oznaczają, że wraz ze wzrostem wartości jednej zmiennej rośnie wartość drugiej zmiennej, a wartości ujemne oznaczają, że wraz ze wzrostem wartości jednej zmiennej maleje wartość drugiej zmiennej.

Rola spożycia naturalnego jako formy zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych

Spożycie naturalne stanowi jedną z form zaspokajania potrzeb żywnościowych w gospodarstwach domowych zlokalizowanych na wsiach. W spożyciu naturalnym możemy doszukać się zarówno pozytywnych, jak i negatywnych aspektów tej formy konsumpcji (rys. 2). Do największych zalet zalicza się m.in. świeżość artykułów żywnościowych wyprodukowanych w ramach własnego gospodarstwa rolnego czy ogrodu, a co za tym idzie ich bogate walory odżywcze i zapachowe bez środków konserwujących i substancji chemicznych. Ponadto takie pominięcie przetwórstwa i obrotu skraca czas pomiędzy produkcją i kon-

Zalety spożycia naturalnego	Wady spożycia naturalnego
<ul style="list-style-type: none"> • świeżość • walory smakowe • walory zapachowe • wartość odżywcza • brak konserwantów i innych substancji chemicznych • przyzwyczajenie, tradycja • niski koszt tej formy konsumpcji • troska o zdrowie swoje i swojej rodziny • troska o stan środowiska naturalnego • skrócenie czasu pomiędzy produkcją a konsumpcją 	<ul style="list-style-type: none"> • sezonowość produktów • mała różnorodność produktów • pracochłonność • trudności w wyprodukowaniu niektórych produktów

Rysunek 2

Zalety i wady spożycia naturalnego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Chmielewska [2002].

sumpcją oraz zmniejsza koszty transportu. Koszt wytworzenia produktów we własnym zakresie jest dużo mniejszy od zakupu tych samych produktów żywnościowych na rynku, stąd też bardziej charakterystyczny dla rodzin rolniczych i mniej zamożnych. Spożycie naturalne może sprawiać, że wytwórca może poczuć pewną ekonomiczną niezależność, jeśli chodzi o zaspokojenie potrzeb żywnościowych rodziny, ale także zadbać o zdrowie i samopoczucie członków rodziny, a także pośrednio o stan środowiska naturalnego [Sawicka i Tuka 2016].

Samozaopatrzenie żywnościowe w dużych rozmiarach może mieć swój negatywny wydźwięk w tym sensie, że poziom spożycia artykułów żywnościowych jest uzależniony od produkcji własnej gospodarstwa, co z kolei przyczynia się do mniejszego urozmaicenia konsumpcji oraz występowania wahań sezonowych w konsumpcji pewnych produktów. Sezonowość dotycząca głównie warzyw i owoców powoduje, że produkty te są spożywane wyłącznie lub w okresie zbiorów. Przez niektórych ta forma konsumpcji uznawana jest za relikw przeszłości, a przez niektórych jako modny trend powrotu do natury i konsumowania zdrowej żywności pochodzącej z własnej produkcji [Biernat-Jarka i Tuka 2015].

Wyniki badań

Wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym oraz intensywnym podziałem pracy naturalnym zjawiskiem jest, że większość potrzeb konsumpcyjnych zaspokajana jest na drodze rynkowej, ale nadal także w ramach spożycia naturalnego,

o którym coraz częściej przypominają sobie konsumenci współcześnie. Spożycie naturalne odgrywa nadal dużą rolę w strukturze konsumpcji wiejskich gospodarstw domowych, a w szczególności wśród gospodarstw domowych rolników, co potwierdzają wyniki badań własnych oraz badania GUS. Wyniki *Powszechnego spisu rolnego 2010 r.* wykazały, że co piąte gospodarstwo domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego produkowało wyłącznie na samozaopatrzenie [GUS 2011].

Przebadano 1000 gospodarstw domowych, w tym prawie jedną trzecią stanowiły gospodarstwa czteroosobowe. W połowie gospodarstw domowych byli rolnicy, a w 38% gospodarstw były dzieci do lat 14. Gospodarstwa domowe z osobą bezrobotną stanowiły 13% ogólnej liczby badanych. Gospodarstwa domowe z osobą na emeryturze stanowiły 26%, a z osobą na rencie 12% badanych gospodarstw ogółem (tab. 1).

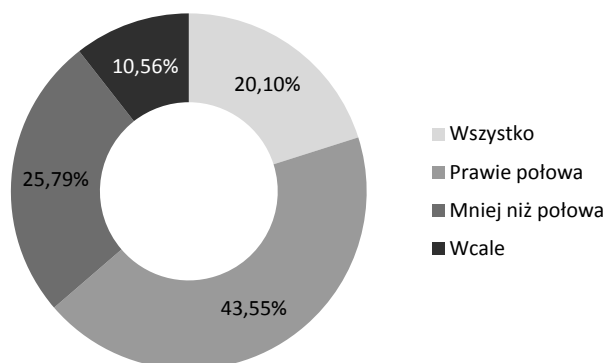
Tabela 1

Charakterystyka badanych gospodarstw domowych według cech społeczno-ekonomicznych

Typ gospodarstwa domowego	Liczba	Udział [%]
Gospodarstwo domowe z dzieckiem/dziećmi do lat 14	384	38,4
Gospodarstwo domowe z rolnikiem	513	51,3
Gospodarstwo domowe z osobą bezrobotną	134	13,4
Gospodarstwo domowe z emerytem	263	26,3
Gospodarstwo domowe z rencistą	118	11,8

Źródło: Badania własne.

Poziom spożycia naturalnego był mierzony według czterostopniowej skali. W trakcie wywiadu pytano respondentów o to, w jakim stopniu wykorzystują w gospodarstwie domowym żywność z własnych upraw bądź hodowli oraz przetwory domowe. W co piątym gospodarstwie domowym konsumowano świeżą żywność i przetwory produkowane wyłącznie we własnym zakresie (rys. 3).

Rysunek 3

Udział spożycia naturalnego w konsumpcji badanych gospodarstwach domowych

Źródło: Badania własne.

W tabeli 2 przedstawiono wyniki współczynników rho między poziomem spożycia naturalnego a liczbą poszczególnych osób w gospodarstwie domowym. Działanie przeprowadzono w odniesieniu do następujących kategorii:

- osoby w gospodarstwie domowym ogółem (gospodarstwa domowe 1-, 2-, 3-, 4-osobowe i więcej),
- dzieci do lat 14,
- rolnicy,
- bezrobotni ogółem (bezrobotni zarejestrowani w UP oraz niezarejestrowani),
- emeryci,
- renciści.

Zdecydowanie najsilniej koreluje w sposób dodatni liczba rolników z poziomem spożycia naturalnego. Jest to korelacja wysoce istotna statystycznie

Tabela 2

Korelacje pomiędzy poziomem spożycia naturalnego a liczbą różnego rodzaju osób w badanych gospodarstwach domowych

Liczba w gospodarstwie domowym	Wartość	Poziom spożycia naturalnego
Osób ogółem	rho	0,128
	p	0,000**
	N	976
Dzieci do lat 14	rho	0,029
	p	0,365
	N	976
Rolników	rho	0,329
	p	0,000**
	N	976
Bezrobotnych ogółem	rho	-0,011
	p	0,733
	N	976
Emerytów	rho	0,033
	p	0,305
	N	976
Rencistów	rho	0,007
	p	0,816
	N	976

rho – współczynnik korelacji Spearmana, p – istotność testu, N – liczebność.

**korelacja istotna statystycznie przy $p < 0,01$.

Poziom spożycia naturalnego był mierzony według czterostopniowej skali (0 – wcale, 1 – mniej niż połowa, 2 – prawie połowa, 3 – wszystko).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

($p < 0,01$). Liczba osób ogółem w gospodarstwie domowym silnie koreluje dodatnio z poziomem spożycia naturalnego i jest to współzależność istotna statystycznie. Im więcej osób w gospodarstwie domowym oraz im więcej osób, które zadeklarowały, że są rolnikami, tym wyższy poziom spożycia naturalnego w takich gospodarstwach domowych. Pozostałe współczynniki korelacji nie są istotne statystycznie. Występowanie dzieci do lat 14, osób bezrobotnych czy na emeryturze i rencie nie jest istotnie statystycznie powiązane z poziomem spożycia naturalnego w gospodarstwie domowym.

Rolnik czy już prosument?

Rolnicy są zarówno producentami, jak i konsumentami wytworzonej przez siebie żywności, dzięki czemu skraca się czas między produkcją a konsumpcją z jednoczesnym pominięciem rynku. Taka forma konsumpcji znana jest od dawien dawna jako spożycie naturalne czy samozaopatrzenie żywnościowe. W latach 70. XX wieku wszelkiego rodzaju działalność, w ramach której człowiek podejmuje różne czynności w celu tworzenia dóbr zaspokajających jego potrzeby, została przez A. Tofflera nazwana prosumpcją [Toffler 1997].

Termin prosument pochodzi od połączenia słów producent i konsument. Prosumpcja oznacza wzajemne przenikanie się produkcji i konsumpcji, aż do zatarcia granic między nimi [Jung 1997], w związku z czym konsumenci stają się jednocześnie producentami. Uważa się, że prosumpcja zaczęła się już w epoce łowiectwa i zbieractwa, następnie w ramach rozwijającego się rolnictwa, a współcześnie przejawia się w majsterkowaniu i samodzielnym budowaniu oraz montowaniu produktów z podzespołów określonych firm, a także we współprojektowaniu i wytwarzaniu dóbr oferowanych przez przedsiębiorstwa szerokiego gronu odbiorców [Gach 2010]. Czy rolnik to też prosument? Zgodnie z przedstawionym powyżej opisem moglibyśmy tak przyjąć, jednak wracając do koncepcji Tofflera i szerzej się w nią zagłębiając, termin prosumpcja jest charakterystyczny dla kolejnej, po rolniczej i przemysłowej, trzeciej fali rozwoju społeczeństw [Toffler 1997]. Jego zdaniem już w społeczeństwie rolniczym jednostki były prosumentami, gdyż wytwarzały dobra na własny użytek. Druga fala rozwoju przemysłu spowodowała zmiany w różnych obszarach życia, w tym również konsumpcji. Jednostki zaczęły rezygnować z wytwarzania dóbr, które mogły nabyć na rynku, rozwinął się system wymiany, a tym samym jednostki stały się przede wszystkim konsumentami. Konsumenti trzeciej fali stają się prosumentami, jednak różnią się od prosumentów pierwszej fali, którzy byli samowystarczalni i wytwarzali produkty we własnym zakresie. Nawigują oni współpracę z producentami, która umożliwia im aktywny udział w tworzeniu oferty rynkowej. Następuje połączenie funkcji konsumenta i producenta, jednak na in-

nych zasadach niż w społeczeństwie rolniczym [Szul 2013]. Współczesny rolnik jest swego rodzaju prosumentem, a zjawisko samozaopatrzenia żywnościowego wpisuje się w trend prosumpcji. Należy jednak odróżnić i pogrupować kierunki działalności współczesnego prosumenta. Prosument, czyli konsument, świadomie oraz, co bardzo ważne, aktywnie uczestniczy w procesie konsumpcji różnego rodzaju dóbr i usług, które różnią się od siebie i posiadają inne cechy. Stąd aktywności rolnika związane z zaspokajaniem jego potrzeb są inne niż na przykład konsumentów robiących zakupy przez Internet.

Podsumowanie i wnioski

Potrzeby i zachowania członków gospodarstw domowych są zjawiskiem złożonym i uzależnionym od wielu czynników. Konsumpcja żywności wyprodukowanej w ramach własnego gospodarstwa współcześnie nadal dotyczy szerokiej grupy gospodarstw domowych związanych z rolnictwem. Wiejskie gospodarstwa domowe, dla których głównym źródłem utrzymania są dochody pozarolnicze także korzystają z takiej formy zaspokajania własnych potrzeb żywnościowych, wskazując wyłącznie pozytywne aspekty tej formy konsumpcji. Z przeprowadzonych badań własnych wynika, że istotny wpływ na poziom spożycia naturalnego wśród wiejskich gospodarstw domowych zlokalizowanych na Mazowszu ma liczba rolników oraz liczba osób ogółem w gospodarstwie domowym. Im więcej osób w gospodarstwie domowym oraz im więcej osób, które zadeklarowały, że są rolnikami, tym wyższy poziom spożycia naturalnego w badanych gospodarstwach. Potwierdzają to także badania budżetów gospodarstw domowych prowadzone przez GUS. Ich wyniki wskazują, że udział samozaopatrzenia w spożyciu żywności, będącego główną formą pozarynkowego zaspokajania potrzeb żywieniowych, we wszystkich kategoriach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych ulegał ograniczaniu, a zjawisko denaturalizacji spożycia w najmniejszym stopniu dotyczyła gospodarstw rolników, w których samozaopatrzenie jest nadal duże i stanowi w przypadku niektórych grup produktów żywnościowych ponad połowę wielkości spożycia [GUS 2015]. Rolnicy-prosumenci pierwszej fali mogą, ale nie muszą stawać się także konsumentami trzeciej fali, ponieważ współcześni prosumenci nawiązują współpracę z producentami, która umożliwia im aktywny udział w tworzeniu oferty rynkowej.

Literatura

BIERNAT-JARKA A., TUKA P., 2015: *Food self-supply and income of rural households*, Acta Scientiarum Polonorum, Oeconomia 14 (3), 5–14.

- CHMIELEWSKA B., 2002: *Samozaopatrzenie w rolnictwie*, IERiGŻ Studia i Monografie 110.
- GACH D., 2010: *Istota i założenia prosumpcji oraz przykłady jej praktycznego zastosowania*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie 820, 93–101.
- GŁOWICKA-WOŁOSZYN R., KOZERA A., STANISŁAWSKA J., 2015: *Zjawisko samozaopatrzenia w gospodarstwach domowych według klasy miejscowości zamieszkania w aspekcie zrównoważonej konsumpcji*, Journal of Agribusiness and Rural Development 3 (37), 397–406. DOI: 10.17306/JARD.2015.42.
- GRZELAK A., GAŁĄZKA M., 2011: *Związki potrzeb, popytu i konsumpcji żywności: ujęcie teoretyczne*, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy 4, 37–46.
- GUS, 2011: *Raport z wyników. Powszechny spis rolny 2010 r.*, Warszawa.
- GUS, 2015: *Budżety gospodarstw domowych w 2014 r.*, Warszawa.
- GUTKOWSKA K., PIEKUT M., 2014: *Konsumpcja w wiejskich gospodarstwach domowych*, Wieś i Rolnictwo 4 (165), 159–178.
- JANOŚ-KRESŁO M., 2006: *Konsumpcja jako proces zaspokajania potrzeb*, [w:] M. Janoś-Kresło, B. Mróz (red.), *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, Wydawnictwo SGH, Warszawa, s. 61–80.
- JUNG B., 1997: *Kapitalizm postmodernistyczny*, *Ekonomista* 5–6, [za:] C. Bywalec, L. Rudnicki, *Konsumpcja*, PWE, Warszawa 2002.
- MICHOTA E., 1999: *Zachowania żywieniowe członków gospodarstw domowych znajdujących się w sferze ubóstwa w warunkach zmian systemowych*, *Roczniki Socjologii Rodziny* 10, 207–219.
- SAWICKA J., 2013: *Aktywność zawodowa kobiet wiejskich w warunkach zmian na rynku pracy* [w:] J. Sawicka (red.), *Rynek pracy na obszarach wiejskich Mazowsza – perspektywa gender*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 46–61.
- SAWICKA J., TUKA P., 2016: *Samozaopatrzenie w gospodarstwach domowych na obszarach wiejskich*, *Zeszyty Naukowe Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych* 1, 57–68.
- SZUL E., 2013: *Prosumpcja jako aktywność współczesnych konsumentów – uwarunkowania i przejawy*, *Zeszyt Naukowy Uniwersytetu Rzeszowskiego 31 Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 347–358.
- TOFFLER A., 1997: *Trzecia fala*, PIW, Warszawa.

Abstrakt

Celem artykułu jest określenie roli i ocena skali spożycia naturalnego w wiejskich gospodarstwach domowych oraz identyfikacja wybranych czynników determinujących wybór takiej formy zaspokajania potrzeb żywnościowych. Materiał badawczy stanowiły własne badania ankietowe przeprowadzone w 2012 roku wśród przedstawicieli 1000 wiejskich gospodarstw domowych zlokalizowanych w województwie mazowieckim. Rola samozaopatrzenia w żywność i usługi w badanych gospodarstwach okazała się na tyle istotna, że zbadano znaczenie spożycia naturalnego w wiejskich gospodarstwach domowych wyodrębnionych według cech społeczno-ekonomicznych. Z przeprowadzonych badań własnych

wynika, że istotny wpływ na poziom spożycia naturalnego wśród wiejskich gospodarstw domowych zlokalizowanych na Mazowszu ma liczba rolników oraz liczba osób ogółem w gospodarstwie domowym.

Słowa kluczowe: spożycie naturalne, konsumpcja, wielkość gospodarstwa domowego, gospodarstwa domowe rolników, współczynnik korelacji

The importance of natural consumption in rural households categorized according to socio-economic features

Abstract

The aim of this article is to define the role and assess the scale of natural consumption in rural households as well as to identify some factors determining the choice of this form of meeting food needs. The research material was based on own survey conducted in 2012 among representatives of 1,000 rural households located in the Mazovia region. The role of self-supply of food and services in surveyed households turned out to be so significant that the importance of natural consumption in rural households categorized according to socio-economic conditions was also examined. The studies show that number of farmers and total number of people in the household have an important impact on the natural consumption among rural households located in Mazovia region.

Key words: self-supply, consumption, number of people in the household, farmers' households, correlation coefficient